

YÜZYILIN SORUNLARI VE SOSYOLOJİ II

Editör: Fethi NAS

Yüksel YILDIRIM / Ali ÖZTÜRK
Rıdvan ŞİMŞEK / Ümmet ERKAN
Abdulkadir OĞRAK / Emine AKÇELİK
Fethi NAS / Sinan MALKOÇ

gece
kitaplığı

Yayın Koordinatörü • Yaşar HIZ
Genel Yayın Yönetmeni • Aydın ŞİMŞEK
Editör • Fethi NAS
Kapak Tasarım • Esra YILDIZ
İç Tasarım • Eda ALTUNEL
Sosyal Medya • Betül AKYAR

Birinci Basım • © Aralık 2017 /ANKARA
ISBN • 978-605-288-116-3

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com
e-posta: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Son Çağ
İstanbul Caddesi İstanbul Çarşısı 48/48
İskitler/Ankara

Sertifika No:25931
Tel: 0312 341 36 67

YÜZYILIN SORUNLARI VE SOSYOLOJİ II

Editör: Fethi NAS

Yüksel YILDIRIM / Ali ÖZTÜRK
Rıdvan ŞİMŞEK / Ümmet ERKAN
Abdulkadir OĞRAK / Emine AKÇELİK
Fethi NAS / Sinan MALKOÇ

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
İNTERNET VE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	
<i>E. Sinan MALKOÇ</i>	9
GÜNÜMÜZ SORUNLAR YUMAĞI, ORTADOĞU	
<i>Fethi NAS</i>	25
YAPI-FAİL İKİLİĞİ ÜZERİNE BOURDIEU, FOUCAULT VE GOFFMAN ANALİZİ	
<i>Emine AKÇELİK</i>	49
TASARIM ÇAĞINDA MEDYALAR DÜZEN, KAOS VE KRİZ ÜÇGENİNDE MEDYALARIN İŞLEVİ	
<i>Abdulkadir OĞRAK</i>	65
POSTMODERN ÇAĞDA POSTKOLONYAL SÖYLEMİN OLANAKLARI: KOLONYALİZM, NEO- KOLONYALİZM VE POSTKOLONYALİZM	
<i>Ümmet ERKAN</i>	85
TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLERİN DÖNEMSEL TASNİFİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
<i>Rıdvan ŞİMŞEK</i>	131
21. YÜZYILIN OKUMA KRİZLERİ	
<i>Ali ÖZTÜRK</i>	147
BAYKAN SEZER DÜŞÜNCESİNDE MARKSİZM	
<i>Yüksel YILDIRIM</i>	157

GÜNÜMÜZ SORUNLAR YUMAĞI, ORTADOĞU

Fethi NAS¹

Giriş

Ortadoğu'yu anlamaya çalışmak oldukça zordur ve uzun yıllar sosyal bilimsel anlamda farklı alanlarda akademik araştırma ve okuma yapmayı gerektirmektedir. Ortadoğu'yu anlamaya çalışmak birbiriyle iç içe geçmiş pek çok tarihsel ve sosyal olayın yüzeyde görünenin ötesinde yatan asıl sebepleri ve etkileri anlamaya çalışmak demektir. Çünkü olgular dünyası çoğu zaman bize olguların gerçek ve asli özelliklerini gösterecek kadar cömert değildir. Kuramsal yaklaşımlar ise çoğu zaman disiplinler bir takım saiklerin etkisinde açıklamalar yapma eğiliminde olduğundan sosyal gerçeklikleri açıklamada objektif olmayan değerlendirmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Örnek vermek gerekirse, Ortadoğu söz konusu olduğunda akla ilk gelen kavramlardan birisi, çatışmadır. Çatışma, bir kurama göre toplumsal yapının varlığını sürdürebilmesi konusunda önemli bir özelliktir. Sınıflar arasındaki çatışmalar sosyal, siyasal ve ekonomik düzenin değişmesinde önemli bir rol oynar. Çünkü tarih ve toplumsal yaşama dair her türlü gerçeklik sınıflar arasındaki çatışmadan ibarettir. Başka bir kuram ise çatışmanın beraberinde sistemin devamlılığını ve bütünleşmesini getirdiğine vurgu yapmaktadır. Oysa çatışmaya dair her iki yaklaşımın ileri sürdüğü argümanlardan hareket edildiğinde Ortadoğu'daki çatışmaların beklenen etkileri bir türlü ortaya çıkaramadığı görülür. Ortadoğu'da Batılı tarzda sınıfsal ayrımların varolduğunu söylemek imkânsızdır, yanı sıra Ortadoğu toplumlarının büyük bir bölümünde bütünleşmeden de bahsetmek oldukça zordur.

¹ Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Bu çalışmada Ortadoğu'yu anlamayı zorlaştıran bir diğer ifadeyle anlaşılmasını zorlaştıran tarihsel ve sosyo-politik konular üzerinde durulmaktadır.

Bir Bölge ve Bir Kavram Olarak Ortadoğu

Akademik çevrelerde ve uluslararası ilişkilerde yaygın bir şekilde kullanılan "Ortadoğu" (Middle East) kavramını ilk olarak 1902 yılında Amerikalı bir tarihçi olan Alfred Thayer Mahan kullanmıştır. Kavramı, National Review'de yayınlanan Basra Körfezi'nin önemi üzerine yazdığı "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında dile getirmiştir ve Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır (Lewis, 1968:75; Buheiry, 1989:162).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramı yoğun biçimde kullanılagelen bir kavram haline gelmiştir. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Middle Eastern Department" adıyla idari bir teşkilatın oluşturulması sonucunda Ortadoğu kavramı resmi bir nitelik kazanmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanan Filistin, Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) adlı kuruluş, "Yakındoğu'yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken "Ortadoğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde tanımlamıştır. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Ortadoğu" olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli "Middle East Air Command" adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere'nin bölgedeki manda yönetimi olan Filistin, Ürdün ve Irak'ın yanı sıra Aden ve Malta Adası buranın kontrolüne verilmiştir. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dâhil edilmiştir (Davison, 1960: 671).

Ortadoğu bölgesi, sadece coğrafi olarak belirlenmiş bir bölgeden ibaret değildir. Bölgenin “Ortadoğu” ismini almasında birbiriyle ilişkili çok sayıda tarihsel olayın ve egemenlik ilişkilerinin etkisi oldukça belirgindir. Bir diğer ifadeyle bölgenin ismi ve sınırları, sahip olduğu özellikler ve bölgede çıkarları olan bölge dışındaki ülkeler ile bunların güvenlik vizyonları sonucunda icat edilmiştir (Bilgin, 2004). Bugün dünyanın tamamına hâkim olan söylem ve ülkeler arasındaki gerek fiziksel-coğrafi alanlar ve gerekse de kültürel farklılıklara vurgu yapılan betimlemelerin tamamı, Avrupa merkezli bir düşünce biçimine dayalıdır. Bu düşünce biçimi esas olarak ontolojik bir arka plana sahiptir. Tıpkı iyi-kötü, güzel-çirkin, eski-yeni, bireysel-kolektif vb kavramların ikili ve karşıt bir zihinsel ayrıma karşılık gelecek biçimde formüle edilmesi gibi (Corm, 2003:31). Buna göre Doğu ile Batı arasındaki farkın dünyayı algılama biçiminden başka bir şey olmadığı açıkça bilinmektedir ve tarihsel bir zorunluluktan çok siyasi, askeri ve ekonomik çıkar ilişkilerinin bir sonucudur. Buna rağmen bu ayrımlar günümüzde hem akademik çevrelerde hem de gündelik kullanımda yaygın bir kabul görmektedir.

Doğu ve Batı kavramları, birbirinden ayrılması ve egemenlik söylemlerine göre kurgulanması gereken özelliklere sahiptirler. Batı, Avrupa'nın düşünsel geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir medeniyet algısıdır ve modernitenin evrensel karakterini temel alan bir kimlik inşasıdır. Batı dışındaki her yer pek çok bakımdan Batı'nın tam karşıtıdır (Hentch, 1996:22). Bütün kültür ve medeniyetler, egemenlik alanlarını merkez almak üzere kendilerini kuşatan dünyayı Doğu-Batı yönünde konumlandırmışlardır. Bu bakımdan Akdeniz havzası, Doğu-Batı ikileminin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Yukarıdaki açıklamaya göre Akdeniz'in bir uzantısı olan Ege Denizi, Doğu ile Batı arasındaki coğrafi sınırı teşkil etmektedir. Bu sınırın doğusunda kalan yerlere Doğu, batısında kalan yerlere Batı denmektedir. Bugün Ortadoğu olarak bilinen bölge sınırları içerisinde

yer alan devletlerden bazıları Türkiye, Suriye, İran, Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır, Libya, Arabistan, Umman, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Cezayir'dir (Hillel, 1994:8). Soğuk Savaş'ın bitmesinden ve Sosyalist Rusya'nın yıkılmasından sonra bölgeye yeni devletler dâhil edilmiştir. Balkanlar'da, Orta Asya ve Kafkaslar'da ortaya çıkan bu devletlerden halkı Müslüman olanların büyük bir kısmı Ortadoğu'nun zihinsel haritasına eklenmiştir. Bu devletlerarasında Bosna-Hersek, Arnavutluk, Makedonya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan vardır (Lewis, 1992).

Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bu bölgede 20'nin üzerinde devlet vardır fakat bu devletlerin kendi siyasi sınırları içerisinde tek bir toplumdun oluştuğunu iddia etmek güçtür. Bir toplumsal düzene sahip olduğuna inanan devletler ise kendilerinin diğer Ortadoğu devletlerinden farklılığını vurgulamaktadır. Farklı olmak ve ayırt edici bir kimliğe sahip olmak ulus devletin kendini inşa sürecinde önemli bir özelliktir. Ne var ki Ortadoğu'daki devletlerin çoğunun toplumsal yapıları ulus devlet ideolojisinin temel dayanağını oluşturan dil, din ve ortak geçmiş gibi ulusalcı söylemlerin tamamını bünyesinde taşımaktadır. Bölgenin toplumsal yapısını oluşturan halkların genelini dili (Türkiye ve İran hariç) Arapçadır, dini İslam'dır (İsrail dışında) ve büyük ölçüde ortak bir tarihsel geçmişe sahiptirler. Bu özellik Osmanlı devletinin yıkılmadan önce hüküm süren en geniş topraklara sahip Müslüman devlet olmasının bir sonucudur.

Osmanlı devlet idaresi, İslami hukuk kurallarına bağlı sultan ve sultanın iş başına getirdiği kişiler tarafından icra edilmiştir. Toplumsal yapı ise yine İslam hukukundan kaynaklanan "Millet" sistemi esasına dayandırılmıştı. Yönetici grup etnik bakımdan birbirinden farklı kişilerden oluşturulmuştur. Devletin yönetim biçimi ise merkezi bir özelliğe sahiptir. Geniş bir alana yayılmış topraklarda yönetim, devletin merkezi olan İstanbul'dan atanan

yöneticiler aracılığıyla sağlanmıştır. Toplumsal yapı din temelli özerk cemaatlerden oluşturulmuştur. Her bir cemaatin bir lideri vardı ve lider cemaat üyelerini sultanın karşısında temsil ediyordu. Devletin farklı bölgelerinde birbirinden farklı etnik ve dinsel gruplar vardı. Balkanlarda Hıristiyanlar, Anadolu'da Türkler, Kuzey Afrika ve Verimli Hilal bölgesinde Araplar çoğunluğu oluşturuyordu (Mansfield, 2000:24).

Osmanlı Devleti özellikle merkezden uzak, dağlık veya çöl karakterine sahip bölgeleri idare etmek amacıyla buralarda yaşayan toprak sahibi bazı ailelere imtiyazlar vermiştir. Bu imtiyazlar bölgenin vergisini merkeze-İstanbul'a göndermek, ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve orduların geçişi sırasında kullanılan yolları olası tehditlerden korumak karşılığında verilmiştir. Özellikle Mekke ve Medine'ye giden hacıların hac yolculuğunu güvence altına almak amacıyla kırsal aşiretleri resmi olarak tanımıştı. Osmanlı Devleti zaman zaman bu aşiretler arasında denge politikasını izlemiş, aralarında çıkan çatışmalar sonucunda yerel çıkarlarını muhafaza etmeyi başarmıştır (Hourani, 1997:274). Dönemim koşulları gereği iletişim ve haberleşme olanakları sınırlı olduğundan Osmanlı idari yapısı, bir kontrol sistemi ve denge mekanizmasını kurmak zorunda kalmıştı. Memur ve idarecilerin, merkezi otoriteden bağımsız olmalarının önü bu yöntemle kesilmişti (Shaw, 1995:50). Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan yerel siyasal yapıların tesis edilmesi ve ulus devlet biçiminde örgütlenmesi bu özelliklerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu'da kurulan neredeyse bütün devletler Osmanlıdan arta kalan yapıları tasfiye etmek amacıyla yeni düzen arayışları içerisine girmişlerdir. Siyasal ve toplumsal yaşamı düzenlemeye yönelik olarak bu arayış beraberinde bir takım sorunları ortaya çıkarmıştır. Yeni kurulan devletlerin en önemli sorunu geçmişin nasıl okunacağı, modernizme nasıl uyum sağlanacağı, kutsal olan ile seküler olanın nasıl uzlaşacağı

ve sosyal yapıdaki farklılaşmaların zamanın ruhunun dayattığı ulus devlet ile nasıl bütünleştirileceğidir.

Osmanlı Devletinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra onun yerine kurulan pek çok devlet olağanüstü olaylara maruz kalmıştır. Özellikle büyük umutlarla Osmanlı Devletinden ayrılarak geçmişte atalarının elde ettiği başarıları ve kazandıkları zaferleri canlandırmak isteyen Arap elit ve yöneticileri büyük bir hayal kırıklığı ile karşı karşıya gelmişlerdir. Birinci Dünya Savaşının galipleri İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı'dan ayrılan bölgelerdeki toprakların büyük bir bölümünün sınırlarını ve yönetimlerini kendi çıkarları çerçevesinde yeniden şekillendirmişlerdir. Pek çok Ortadoğu devleti 20.yy'ın ortalarına kadar doğrudan İngiltere, Fransa veya İtalya'nın sömürgeci ve mandası halindeydi (Kamrava, 2005:46). Sömürge ve manda yönetimleri altındaki Ortadoğu devletlerinin ekonomik, askeri ve siyasal yapıları söz konusu devletler tarafından, sömürge ve manda dönemi sonrasında bile istikrarlı bir yapının oluşmasını engelleyecek biçimde inşa edilmiştir. Siyasal yönetimler, ekonomik ayrıcalıklar, askeri yetki ve statüler gibi pek çok özellik ilerde toplumsal yapıda sorunların ortaya çıkmasına yol açacak biçimde toplumun belirli gruplarına veya kabile üyelerine verilmiştir. Bugün Ortadoğu'da gözlemlenen gerek ülkeler arasındaki sorunların ve gerekse de toplumsal yapıda yaşanan çatışmaların sebeplerinin gerisinde bu etkenlerin olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı devletinin mirasının hala bölgede etkili olması, bölgede yaşanan siyasi ve sosyal sorunların anlaşılmasında oldukça etkilidir. Öncelikle Ortadoğu ismi ortaya çıkmadan önce bugün Ortadoğu denen coğrafyayı kontrol eden Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan toprak ve kurumlar üzerine kurulmuş olan bugünün Ortadoğu ülkelerinin söz konusu miras ile organik bir bağı vardır. Sömürgeci ülkelerin kuracakları bütün erken modern kurumlar Osmanlı'dan arta kalan mirasın belirlediği

tarihsel hatlar ve siyasi-sosyal koalisyonlarca şekillenmiştir (Karpas, 2001:27). Bugün Ortadoğu'daki kurumlar ve idare prensipleri var oldukları ülkenin (yerli ya da yabancı) kolonyal idarecileri tarafından ve kolonyal devlete eklenilerek yaratılmıştır. Ordu, hukuk sistemi, sivil ve askeri bürokrasi, polis, haber alma teşkilatları, okullar vs. sömürgecilerin Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı yekpare bir coğrafyayı parçalayıp, onu çeşitli idari formlara bölerek yeniden şekillendirilmiştir. Örneğin emperyal çıkarların ve güç dengelerinin gözetiminde çizilen ülke sınırları, yüzyıllar boyunca sürmüş ticaret ilişkilerini sekteye uğratmış, halklar ve sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerini ve rıza idaresi sistemlerini hırpalamış, yeni dengeler dayatmış ve böylelikle yüzyıllar içerisinde pozitif ve negatif ilişkiler kısa bir süre içerisinde darmadağın olmuştur. Şiddet çok daha kolaylıkla kullanılan bir iktidar teknolojisine dönüşmüş, yıllar içerisinde sınıanmış ve görece başarılı bir şekilde işleyen adalet dağıtım mekanizmaları hasar görmüş ve yerine hukuk dışı mekanizmalar geçmiştir (Owen, 1992:114).

Ortadoğu'nun Önemi

Ortadoğu bölgesi, insanlık tarihinin en önemli gelişmelerinin yaşandığı bir yerdir. İnsanların yerleşik hayata geçtiği, tarımsal üretimin başladığı buna bağlı olarak karmaşık sosyo-politik örüntülerin ve yazı dâhil ileri kültür ve uygarlıkların ortaya çıktığı bir bölgedir. Ayrıca üç kıtanın; Asya, Afrika ve Avrupa'nın birleşme noktasıdır ve Semavi dinlerin doğduğu yerdir (Dolukanov, 1998:2). Bundan dolayı hemen her dönemde, taşıdığı bu özelliklerden ötürü sıcak bir çatışma bölgesi olmuştur. Bölge, geleneksel olarak kültürlerin ve dinlerin kesişme noktası olması yanında son yüzyılda özellikle sahip olduğu petrol zenginliği nedeniyle güç ve egemenlik mücadelelerine sahne olmuş, bu yüzden dünyanın en istikrarsız bölgeleri içinde ilk sıralarda yer almıştır. 20. yüzyılın başlarında petrolün önem kazanmasıyla birlikte bölge kendi olağan sosyo-

politik ve sosyo-ekonomik gelişim sürecinin ötesinde, süper güçlerin kontrol ve egemenlik planları içinde yapay süreçlerle yönlendirilmiştir. Bu nedenle, Ortadoğu hala dünyanın demokratikleşme sorunu yaşayan en önemli bölgesi niteliğini korumaktadır ve güç mücadelesine yönelik ittifak ilişkileri bölge sınırlarını aşan boyutlara ulaşmaktadır (Güleç ve Oğuz, 2003).

1991’de Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle gerek küresel gerek bölgesel düzeyde birçok devletin hiç beklemediği ve çoğunun hazırlıksız yakalandığı yeni bir uluslararası yapı ve ilişkiler ortaya çıkmıştır. Yeni yapı ve ilişkilerin en çok etkilediği bölgelerin başında şüphesiz Ortadoğu ve Orta Asya gelmektedir. İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla “Tarihin Sonu”nun (Fukuyama) geldiğini iddia eden iyimser çevreler olduğu gibi “Medeniyetler Çatışması”nın (Huntington) yaşanacağını iddia eden ve dünyanın geleceği için kötümser bir tablo çizenler de ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ve öngörülere bağlı olarak yani Soğuk Savaş döneminden farklı biçimde bölgenin stratejik önemini değiştirdiğini söylemek mümkündür. Ortadoğu’da son yıllarda ülke sınırları ve toplumsal ilişkiler yeniden formüle edilmektedir. Bazı devletler radikal, bazıları geleneksel, otoriter, demokratik, bazıları ABD, bazıları Rusya yanlısı olarak tanımlanmakta ve yeni ittifak ilişkileri bölge sınırlarının dışına kadar uzanabilmektedir (Yıldız, 2000:27). Bundan dolayı Ortadoğu bölgesi uzun yıllar boyunca sadece Batı güdümünde şekillenen bir bölge olmanın ötesine geçen bir gerçeklik ile karşı karşıyadır. Dünyada nüfus artış hızının en yoğun olduğu yerlerden birisidir ve demografik özellikleri itibarıyla genç bir nüfus yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı gerek tüketim gerek istihdam potansiyeli oldukça yüksek olan bir bölge konumundadır. Hammadde kaynakları, tüketim ve istihdam ilişkileri birlikte ele alındığında bölge uluslararası sermaye sahipleri açısından son derece iştah açıcı bir coğrafyadır. Bugün Ortadoğu’da yaşanan sorunların gerisinde çıkar ilişkilerinin etkisinin

çok fazla hissedildiğini iddia etmek mümkündür. Bölge üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemeyen askeri ve teknolojik sanayisi gelişmiş süper güçler, bu bölgenin dizayn edilmesinde etkin bir rolü elinde bulundurmaktadır. Bu konuyu örneklendirecek çok sayıda olaylar vardır. Modernleşme sürecine dâhil olmak isteyen Osmanlı devletinin hayata geçirmek istediği reformların/İslahatların maliyetini karşılamak amacıyla Batılı ülkelerden yüklü miktarlarda borç alması ve borçlarını ödememesinden ötürü vermek zorunda olduğu imtiyazların devlet ve toplumun ekonomik bakımından daha da olumsuz koşullar ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Ülke genelinde sosyo-ekonomik koşulların bozulması sonucunda ise devletin bünyesinde bulunan farklı etnik ve dinsel gruplar arasında Osmanlı yönetimine karşı hoşnutsuzlarının artması ve Osmanlı devletine borcu olanların ülke içerisinde bir nüfuz elde etmesi devletin parçalanması sürecinde etkili olmuştur (Ahmad, 2002:25). Birinci veya İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanan birçok devlette, Batılı ülkelerin çıkarlarını koruyacak biçimde siyasal ve ekonomik bir düzen tesis edilmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanmış Ortadoğu ülkelerinde çeşitli biçimlerde iktidara gelmiş ve siyasal bir birlik kurabilmiş olan yöneticiler, söz konusu siyasal ve ekonomik düzeni ülke ve toplumlarının lehine çevirmek konusundaki her türlü girişimleri gündeme geldiğinde Batılı ülkelerin müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Sahip oldukları askeri ve ekonomik gücü kullanarak, kendi çıkarlarına bir tehdit unsuru olduğunu düşündükleri yöneticileri veya kişileri kısa bir süre içerisinde yönetimden uzaklaştırmışlardır. Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın 1960'lı yıllarda gerçekleştirmek istediği Arap Birliğinin popülaritesinin Arap-İsrail Savaşı sonrasında zayıflatılması, İran'da 1950'li yıllarda İngiltere'ye ait petrol tesislerinin millileştirilmesini isteyen Muhammed Musaddık'ın askeri bir darbe sonucunda iktidardan indirilmesi ve yerine Şah Pehlevi'nin getirilmesi gibi olaylar, bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ortadoğu'da Modernleşme

Ortadoğu'da modernleşme Osmanlı yönetiminin Batılı tarzda siyaset, askerlik ve hayatın birçok alanında ıslahatlar yapması ile başlar. Fakat bu süreci başlatan en belirgin sorun, 1798 yılında Napolyon komutasındaki Fransız Ordusunun Mısır'ı işgal etmesi olarak bilinir. Bu olay Osmanlı Devleti'nin artık eski gücüne sahip olmadığı ve Batılı devletlerin işgaline açık bir hale geldiğini apaçık ortaya çıkarmıştır. Bu gerçekliğin ortaya çıkmasının gerisinde birden çok tarihsel olayın yattığı bilinmektedir. En önemli olaylar arasında Portekizli denizcilerin Atlantik Okyanusunu geçip Amerika'ya ulaşması; Portekizlilerin peşinden giden İspanya ve Hollanda'nın yeni keşfedilen yerleri kolonileştirmesi; İngiltere'nin de yeni keşfedilen yerlerden elde edilen zenginlikler sayesinde Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirecek bir aşamaya ulaşmış olması ve Fransız İhtilali'nin Avrupada eski feodal sistemi yıkıp yerine kapitalist ve ulus temelli yeni bir devlet ve toplum anlayışını getirmesi sayılabilir. Bu gelişmelere bağlı olarak Akdeniz havzası ticari önemini büyük ölçüde kaybetmiş, devletler için yeni ticaret yolları ve zenginlik kaynakları ortaya çıkmıştır (Corm, 2003:47). Batılı devletlerin ticari alanda yakaladığı başarılar onları Osmanlı Devleti'ne karşı üstün bir konuma getirmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin dünya ticaretinde elde ettikleri üstünlük, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin ciddi bir şekilde gerilemesine sebep olmuştur. Ticari alandaki üstünlüğün askeri teknolojilere yansması sonucunda Osmanlı Devleti dünya siyasetinin de gerisinde kalmıştır (Lewis, 1968:28).

Fransa'nın Mısır'ı işgal etmiş olması, İngiltere'nin Osmanlı yönetimi altındaki stratejik bölgelerin kontrolünün de Fransa lehine döneceğini düşünmesine yol açmıştır. Bundan dolayı İngiltere Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı devleti, Mısır'ı tekrar düzene sokmak üzere Kavalı Mehmet Ali Paşa'yı yönetici olarak

atadı. Mehmet Ali Paşa, sadece Mısırlılardan oluşan kendisine bağlı modern bir ordu kurmuş, modern sosyal ve ekonomik reformları hayata geçirmeye çalışmıştır. Avrupa'da gelişen düşünce akımlarından büyük ölçüde etkilenmiş olan Mehmet Ali Paşa İngilizlerle rekabet halindeki Fransadan destek alarak Batılı örgütlenme usullerini ve teknik gelişmeleri takip ederek, Mısır'da bir tür devlet kapitalizmi sisteminin ilk proto-tipi, Mısırlılardan oluşan ulusal bir ordu, ulusal bir eğitim sistemi ve tarıma dayalı bir sanayi tesis etmeye çalışmıştır (Owen, 2005:64). Mısır'daki konumunu güçlendiren Mehmet Ali Paşa kurduğu ordu ile bağımsızlığını elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı. Kısa bir süre içinde Osmanlı ordusunu yenerek Çukurova'ya kadar ilerledi. Osmanlı Devleti ancak İngiltere'nin yardımı ile Mehmet Ali Paşa'nın ilerleyişini durdurabilmiştir. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin hem içten hem dıştan bir baskı altında bulunduğu en belirgin göstergesidir. Mehmet Ali Paşa'nın bu girişimi kesin olarak Osmanlı Devleti'nin, hem askeri hem bürokratik-idari alanda daha radikal ıslahatlar yapması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Islahatlardan kasıt, Batılı tarzda, modern kurumların Osmanlı devletinde kurulmasıdır.

Islahatlar belirgin bir biçimde askeri alanlarda yoğunlaşmıştır. Çünkü Osmanlı ordusu her yerde ağır yenilgiler almaya bunun sonucunda -geçmişte hiç tanık olmadığı bir durum olarak- toprak kaybetmeye başlamıştır (Rustow, 2010:372). Askeri ıslahatlar zamanla diğer alanlardaki ıslahatlara doğru yayılmıştır, bu doğrultuda yönetimin biçimi merkezileşmiş, vergilendirme sistemi ve askere alma yöntemleri değiştirilmiştir. Memur yetiştirmek amacıyla modern eğitim veren okullar açılmış, bu amaç doğrultusunda eğitim almak üzere Batılı ülkelere çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Bunun sonucunda Batı kökenli ulusalcılık ve demokrasi anlayışlarından etkilenmiş yeni elit bir zümre ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ni Batılı ülkelere karşı güçlü durumda tutmak üzere eğitilen

askeri elitler ilk modernist ulusalcı grubu oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti ıslahatlar yapmak yönünde sarf ettiği çabaya karşılık hızla artan harcamalar ile karşılaşmıştır. Bu harcamaları karşılayabilmek amacıyla ilk başlarda daha fazla vergi toplama yoluna gitmiştir. Zamanla vergi toplamada yaşanan sıkıntıların artması yüzünden devlet, Batılı bankalardan borç almaya yönelmiştir. Borçların ödenmesi konusunda yaşanan zorluklar zaten kötü günler yaşayan Osmanlı Devleti'ni ağır yükler altına sokmuştur (Ahmad, 2002:25). Daha somut bir örnek vermek gerekirse; modernleşme hareketinin ilk başladığı yer olan Mısır'da şöyle bir durum ortaya çıkmıştır. Mısır'da kazançlı bir gelir sağlayan pamuk ekimi, Batılı ülkelerin özellikle tekstil üretimi alanında duydukları ihtiyacı karşılamak amacıyla, yoğun biçimde uğraşılan bir faaliyet olmuştur. Bu durum ise Mısır'ı Avrupa merkezli bir dünya ekonomisine bağımlı kılmıştır. Mısır'ı askeri, ekonomik ve idari bakımdan elinde tutmak isteyen Mehmet Ali Paşa'nın varisleri Avrupa bankalarından büyük miktarlarda borç almışlardır. Bankalara olan borcunu ödeyemeyen ve ekonomisi iflas eden Mısır'a Avrupa mali denetimleri uygulanmıştır. Bu durum ise Batılı ülkelere özellikle Fransa ve İngiltere'ye Mısır'ın iç işlerine ve anayasal hükümetlerine müdahale etme imkânını vermiştir (Lockman, 2013:127).

Batının bir etkisi olarak kavramsallaştırılabilen modernleşme çalışmaları, Osmanlı elitleri arasında bir tür medenileşme ve kalkınma hamlesi olarak görülmüştür. Osmanlı devletinin idaresi altında bulunan Mısır, Acemistan ve hatta halkı Müslüman olan Hint adaları gibi birçok yerde ihtiyaç duyulan kurtuluş reçetesinin Batılı tarzda bir değişim olduğuna inanılmıştır. Geçmişin karanlığından kurtulmak adına pek çok şeyin feda edilmesi gerektiğine dair görüşler ortaya çıkmıştır. Asya'nın karanlığından kurtulmak için gerekirse tarihin reddedilmesi gerektiği düşüncesi bile gündeme gelmeye başlamıştır (Bozarlan, 2012:62). Bu düşünceye bel bağlayan elit gruplar veya aileler, Batılı bir düşünce ve yaşama biçimine uygun,

yeni bürokratik ve laik eğilimlere uyum sağlamak adına, çocuklarını Batılı devletler tarafından açılan okullara veya yurt dışına göndermeye başlamışlardır (Llewellyn, 2010:130).

Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi alanlarda yaşadığı olumsuz etkilere bağlı olarak Batılı tarzda eğitim veren okullarda eğitim gören Hıristiyan ve Müslüman öğrenciler arasında ulusal birlik konusunda düşünce ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlar büyük ölçüde, Osmanlı Devleti'nden ayrılma yönündeki ulusalcı fikirleri savunmuştur. Müslüman ulusalcılar ise, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalarak yönetim alanında daha fazla özerklik ve ayrıcalık taleplerini gündeme getirmişlerdir (Malaspina, 2009:44). Kısa bir süre sonra Balkanlarda Batılı fikirlerin etkisi ile Osmanlı karşıtı ayaklanmalar başlamış ve bunun sonucunda bağımsız yeni devletler kurulmuştur. Balkanlar, Osmanlı toprakları söz konusu olduğunda Hıristiyan nüfusun en yoğun yaşadığı yerlerdir. Dolayısıyla buralarda Osmanlı devletinden ayrılmak isteyen Hıristiyanların bağımsızlık mücadelesine, Batılı devletler büyük destekler vermiştir.

Müslümanların yoğun olduğu Ortadoğu bölgesinde ise birbirinden farklı düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Etnik ulusalcılığa dayanan bir birliktelik düşüncesi zamanla İstanbul, Beyrut, Kahire, Kudüs ve Şam gibi önemli kentlerde yaşayan Müslümanlar arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu düşüncelerin savunucularının ileri sürdüğü fikirler büyük ölçüde geleneksel İslami anlayışa uygun olmamakla birlikte Batılı modernleşme sürecinin zorunlu bir ifadesi olan etnisiteye dayalı ulusçuluk olmuştur. Örneğin İstanbul'da Ahmet Mithat ve Namık Kemal, Osmanlı devletinde en kalabalık zümre olan Türklerin Avrupadaki millet-devlet sistemine benzer bir şekilde örgütlenip kültürel haklarına ve etnik özelliklerine sahip çıkmaları gerektiğine inanmıştır (Karpas, 2001:660).

Beyrut'lu dilbilimci İbrahim Al-Yaziji ve Mısırlı Rafi el-Tahtavi dönemin Osmanlı modernistleri gibi medeniyetlerin beşiği olmasına rağmen Doğu'nun acınacak bir durumda olduğunu savunarak, geçmişte Arap atalarının yaşadığı zaferlere vurgu yapmışlardır. Onlara göre Araplar daha önce hiçbir milletin sağlayamadığı gelişmeleri çok kısa bir süre zarfında yakalamıştır. Batı bile gelişimini büyük ölçüde Araplar'dan ödünç almıştır. Arap kültür ve medeniyeti, Türklerin egemenliği altına girmeleri ve sadece dinsel bilimlerde odaklanması sonucunda gerilemiştir (Tibi, 1998:105).

Hıristiyan ve Müslüman elitler olsun veya Türk ve Arap düşünürler olsun, Doğu ve Batı arasındaki rencide edici fark dönemin koşulları içinde üzerinde en fazla durulan konuların başında olmuştur. Bu düşüncenin sonuçlarından biri "vatan sevgisi ve ulusçuluğa" yönelik bir ilginin ortaya çıkmış olmasıdır. Batıcı Osmanlı reformcuları, ulusçuluk düşüncesinin Avrupalıların güçlenmesine ve ilerlemesine katkı sağladığını ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden Osmanlı siyasal ve sosyal yapılanmasında ihtiyaç duyulan eksikliğin vatan ve millet sevgisi olduğunu ve bu kavramların yaygınlaştırılması gerektiğine inanmışlardır (Dawn, 1961).

Kısaca söylemek gerekirse; Osmanlı döneminde Balkanlar'dan itibaren etkili olmaya başlayan ulusçuluk akımı, Avrupa karşısında bütün kurumları ile zayıf düşmüş Osmanlı Devleti'nin dağılmasına sebep olmuştur. İlk başlarda gizli örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkan ayrılıkçı düşünceler zamanla görünür halde faaliyetler göstermeye başlamıştır. Türkçülük düşüncesinin en radikal savunucuları Rusya ve Avrupadan İstanbul'a gelen Türk kökenli göçmenler olmuştur. Arapçılık düşüncesinin savunucuları da benzer şekilde Avrupada yaşamış veya Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti sınırları içinde açtığı okullarda eğitim gören Hıristiyan Araplar arasından çıkmıştır. Dolayısıyla Ortadoğu'da modernleşme Batı'nın etkisi ile başlamış bir süreçtir. Ortadoğu toplum ve

devletlerinin modernleşme çabası ise Batıya bağımlılığı ve Batının sömürgeleştirme sürecini daha da arttırmıştır. Dikkat edildiğinde etnik temele dayalı ulusçuluk veya Osmanlı devletinin merkezi yapısına karşı en radikal muhalefetlerin seslendirildiği yerlerin, en kolay sömürge haline gelmiş yerler olduğu görülür. Sömürgeciliğe karşı başlatılan başkaldırıların temelinde yer alan ulusçuluk-milliyetçilik düşünceleri bile Batının ayrılmaz bir parçasıdır. Kısaca Batıya, Batının en iyi bildiği ve en etkin biçimde kullanageldiği bir araç olan etnik temele dayalı ulusçulukla karşı konulmaya çalışılmıştır.

Ortadoğu'da Dinsel Yaşam

Bugün ilahi-semavi dinler olarak kabul edilen dinlerin üçünün Ortadoğu'dan çıktığı ve buradan dünyanın dört bir tarafına yayıldığı görülür. Dini kaynaklara göre ilk insan bu bölgede dünya hayatına başlamıştır. Dini kaynakların dışında bilimsel araştırmalar da insanların bugün Mezopotamya olarak bilinen bölgede yerleşik hayata geçtiğini ve örgütlü düzenler kurmaya başladığını kabul etmektedir. Bu üç dini kısaca ele almak gerekirse;

Musevilik (Yahudilik)

Yasayan ilâhî kaynaklı dinlerden, mensubu en az olan etnik bir dindir. Günümüzde yeryüzünde yaklaşık 20-25 milyon dolayında Yahudi bulunmaktadır. Yahudiliğin, dinler tarihinde özel bir yeri bulunmakta ve bu din, en eski ilâhî kaynaklı din olarak nitelendirilmektedir. MÖ: 20.yüzyıla kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Yahudiliğin en belirgin özelliklerinden biri İsrail oğulları ile Tanrı arasındaki ahde kutsal kitaplarında geniş yer ayrılmasıdır. Bu nedenle bu din, bir "ahid dini" olarak da bilinmektedir. İsrail oğullarının başına gelen bütün sıkıntıların, onların bu ahde uymamaları, verdikleri sözü tutmamalarından ileri geldiği belirtilmektedir (Masdusi, 1981: 175). Yahudiler kendilerini Filistin'in en eski yerleşik toplumu olarak kabul ederler. Bundan dolayı Filistin toprakları üzerinde

haklı talepleri olduğunu ileri sürmektedirler. Yahudilik bugün 1948 yılında kurulmuş olan Ortadoğu'daki askeri ve ekonomik yönden bölgenin en güçlü devleti olan İsrail ile birlikte anılmaktadır. İsrail devleti bugün dünyanın her yerindeki Yahudilerin kutsal devleti konumundadır.

Hıristiyanlık

Bugünkü batı medeniyetini oluşturan Hıristiyanlık dünyaya Ortadoğu'dan yayılmıştır. Hz. İsa bugün İsrail sınırları içerisinde bulunan Nasır'da dünyaya gelmiştir. Hz. İsa'ya Nasıralı ona inananlara da Nasrani denmesinin sebebi budur. Hıristiyanlık ilk başlarda Yahudiliğin bir mezhebi olarak görülmüştür. Hz. İsa'dan sonra Havariler Hıristiyanlığın Yahudilikten farklı bir din olduğunu deklare etmişlerdir (Giddens, 2000:406). Günümüzde dünyanın her tarafında mensubu bulunan ve dünya nüfusunun 1/5'inin dini olan Hıristiyanlık, Ortadoğu kökenli bir dindir (Şenel, 2001:45).

İslamiyet

İslâmiyet öncesi dönemde Arap yarımadası kabile toplumu halinde yaşamakta ve insanlar çoğunlukla göçebe (Bedevi) bir hayat sürmekteydi. Bununla beraber Mekke bir ticaret merkezi olmasının yanında Kâbe'nin de burada bulunması ve birçok tanrı kültünü barındıran bir merkez özelliği taşıması buranın önemini artırmıştı. Bedevi Arap kabilelerin her yıl Hz. İbrahim tarafından inşa edildiğine inanılan ve Kudüs'teki tapınaktan daha eski olan Kâbe'deki tanrılarını ziyaret amacıyla Mekke'ye gelmeleri, Mekkeliler açısından hem prestij hem de önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. Mekke bir din ve ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir sanat merkezi durumundaydı. O dönemde Araplar arasında şiir ve şairlik özel bir ilgi haline gelmiş bulunmakta ve yarışmalar sonunda seçilen en güzel yedi şiir (Muallâkat-ı Seba) Kabe' nin duvarına asılmaktaydı.

İslamiyet'in bölgede doğması ve yayılması ile yeni bir yaşam ve inanç biçimi oluşmuş, bölgenin siyasi ve sosyal yapılanmasında İslam Medeniyeti diye nitelendirilecek bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır. İlk olarak Araplar arasında kabul gören İslamiyet, fetihler yoluyla bölge dışına yayılmış, bünyesinde pek çok etnik kökenden ve dilden insanların bulunduğu bir din haline gelmiştir. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular devleti gibi İslami devletler kurulmuş, Haçlı seferlerinin düzenlemesi sonucunda bölge karmaşık bir döneme girmiş, daha sonra Osmanlı Devletinin kurulması ve nerdeyse Akdeniz çevresinin tamamına hâkim olmaya başlaması ile bugün Ortadoğu olarak tanımlanan bölgenin sosyal ve siyasal yapısının temelleri atılmıştır (Tümer,1997:327).

Görüldüğü gibi tarihin en eski dönemlerinden başlayarak, Ortadoğu toplum, kültür ve medeniyetlerinde din önemli bir unsur olagelmıştır. Ortadoğu'da bu üç din dışında başka dinlerin de varolduğu bilinmektedir. Fakat bu dinlerin ortaya çıkışları ile ilgili farklı iddialar vardır. Örneğin Yezidilik gibi bir inancın, esas olarak Zerdüştlüğe dayandığı, zaman içinde söz konusu dinlerin etkisi altında kalarak senkretik bir dine dönüştüğü ileri sürülmektedir. Dürzilik inancının da benzer biçimde Şii İslam geleneğinden türediği iddia edilmektedir. Fakat sayıları az olmakla birlikte hem Yezidi hem de Dürziler kendi inançlarının diğer dinlerden farklı ve ayrı olduğuna inanmaktadırlar.

Ortadoğu toplumlarında dinsel yaşam büyük ölçüde mezhepler düzeyinde veya cemaat ilişkileri çerçevesinde şekillenmektedir. Bölgenin hemen hemen her yerinde din ve mezhep farklarına rastlamak mümkündür. Bu özellik tarihsel olarak birbirinden farklı dinlere mensup devlet ve medeniyetlerin kalıntılarının bir sonucudur. Demografik bakımdan Müslümanlar çoğunluğu oluştururlar. Daha sonra Hıristiyanlar ve Yahudiler gelmektedir. Müslümanlar kendi aralarında Sünni ve Şii olarak ikiye ayrılır, yanı sıra

bu iki grubun bünyesinde farklı mezhepler ve cemaatler mevcuttur. Hıristiyanlar da kendi aralarında Ortodoks ve Katolik diye iki mezhebe ayrılırlar. Yahudiler ise çoğunlukla İsrail'de yaşamakla birlikte, İsrail topraklarının dışında azınlık olarak farklı ülkelerde ve şehirlerde yaşamaktadırlar.

Sosyolojisi söz konusu olduğunda dine dair araştırmalar büyük ölçüde Durkheim, Weber ve Marx'ın fikirlerinin etkisi altındadır. Marx özel olarak İslam ya da Ortadoğu toplumları konusunda fikirler ileri sürmemiştir. O daha çok Asyatik toplumlar olarak nitelendirdiği Doğu toplumlarına dair çeşitli betimlemeler üretmiştir. Sosyolojik düşünceye kazandırdığı en önemli kavramlardan biri "Oryantal Despotizm" kavramıdır. Ona göre Doğu toplumlarının bir tarihi yoktur. Oryantal despotizm, insan aklını hapseden ve yönetimi altında yaşayanları vakarsız, durağan ve bitkisel bir hayata mahkûm kılan bir sistemdir. Bundan dolayı, tüm küreyi dönüştürme ve daha eşitlikçi bir toplumsal düzenin ortaya çıkışını teşvik edecek koşulları yaratma konusunda, Batının, tarihi bir misyona sahip olduğunu ileri sürmüştür (Lockman, 2013:140).

Weber özel olarak Ortadoğu veya İslamiyet ile ilgili spesifik fikirler ileri sürmüştür. Weber'in fikirleri, büyük ölçüde İslam ile ilgili Oryantalistlerin ele aldığı çalışmalara dayalıdır. Çünkü İslamiyet'i Bedevi kültürünün etkisinde, değişmeye kapalı, savaşçı bir karaktere sahip ve servete düşman bir din olarak betimlemektedir (Husain, 2012). Bilindiği üzere Weber, Protestan inancının Batının kültürel yapısında ve girişimci ruhu üzerinde son derece belirleyici bir role sahip olduğunu savunmuştur. Aynı özelliğin İslamiyet için geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre İslamiyet Batılı toplumların ilerlemesini sağlayan temel kurumlardan yoksundur. İslamiyet'te mülkiyet haklarının ve özel teşebbüsün olmaması, Müslüman toplumların zayıf ve güçsüz kalmasında etkili olmuştur.

Hem Oryantalist söylem hem de İslamcılık savunucuları, Ortadoğu'da sosyolojik bakımdan insanların aidiyetlerinin mensubu oldukları din, mezhep veya cemaat tarafından belirlendiğini iddia ederler. Bundan dolayı Batılı toplumlardan kimlik ve aidiyetin birer göstergesi konumundaki sınıfsal ayrımlara burada pek rastlanmaz. İnsanlar arasındaki pek çok toplumsal değer ve sembol, dinsel referans ile belirlenir. Kısaca din sosyal yaşamı tek başına belirleyen bir özellik olarak ele alınır. Oysa Gellner, bu bölgede dinsel değerlerin çeşitli kişi veya kurumlar aracılığı ile toplumsal gerçeklikler tarafından şekillendiğini ileri sürmektedir (1969:127). Benzer bir açıklamayı da Ghalioun ileri sürmektedir. Ona göre Ortadoğu'da özel bir devlet yönetiminden bahsedilebilir. Bu devlet modeli genel olarak dinden kaynağını almaz fakat tamamen laik değildir. Din siyasal ve toplumsal yapıda önemli bir etkidir fakat insan davranışları üzerinde zorlayıcı bir güce sahip değildir. Din yöneticilerin ve siyasal meşruiyetin hizmetindedir (1997:53 aktaran Bozarlan, 2012:67). Pek çok çalışma Ortadoğu toplumlarında dinin sahip olduğu anlam ve işlev konusunda Oryantalist ve İslamcı söylemin aksine, dinsel motivasyonların koşullardan ve bireysel özelliklerden büyük ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur.

Bölgenin bir diğer önemli ve ayırıcı özelliği ise, üç büyük dine özgü birçok pratiğin farklı dinlere mensup insanlar tarafından paylaşılıyor olmasıdır. Bu konuda en iyi örneklerden biri Türkiye'de de yaygın biçimde rastlanan kaynağı üç kutsal kitaba dayanan bilgelik ve hikmet sahibi olduğu düşünülen Hızır figürüdür. Üç Semavi dinin kaynaklarında -Yahudiler'in "Hanoch", Hıristiyanların "Aziz George" ve Müslümanların Hızır olarak bildiği- bu kişinin Hz. Musa ile yolculuğu ve bu yolculuk esnasında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Her üç dinin mensupları bu kişiye saygı ve sevgi beslemekte yılın belirli zamanlarında adına çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.

Bir diğer ortak dinsel ve kültürel öge, “Aşure”dir. Farklı olaylarla ilişkilendirilse de aşure kültürü üç dinin ortak özelliklerinden birisidir. Din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin tarihsel koşullar ve paylaşılan sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak Aşure, Ortadoğu halkları arasında önemli bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir.

Sonuç

Ortadoğu çalışmaları, kavramın icadı ile ilişkili olarak ele alındığında büyük ölçüde Batı merkezci ve Oryantalist bir bakış açısının etkisi altındadır. Bu bakış açısı Ortadoğu’yu tarih-dışı bir nesne ve bundan dolayı kontrol edilmesi gereken bir bölge olarak algılamaktadır. 17.yy’dan itibaren dünyevi sorunları çözmeye yönelik olarak başarılı çözümler geliştirebilen Batı toplumları, ticaret ve askeri alanlardaki ilerlemeler sonucunda Avrupa’nın dışındaki topraklarda yaşayan insanlar üzerinde bir hâkimiyet kurma sürecine girmişlerdir. Hâkimiyet kurma süreci diğer ülke ve toplumların sömürülmesinin anahtarı haline gelmiştir. Bundan dolayı Batının elinin uzandığı ve dokunduğu her şey bir tür başkalaşıma veya deformasyona maruz kalmıştır. Batılı emperyal çıkarlar, Batı dışındaki her türlü toplumsal yaşamın Batı merkezci biçimde yapılanması ve yeniden üretilmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Batı bu amaçla subjektif verilerle desteklenen çeşitli bilim dallarının temellerini tesis etmiştir. Kendisi dışındaki toplumların dillerini, kültürlerini, edebiyat ve sanatlarını öğrenmek ve dönüştürmek adına çok sayıda araştırmalar ve incelemelere destek vermiştir. Sonuç olarak Batı diğerleri hakkında elde ettiği bilgiler ve girişimcilik duygusu sayesinde dünyanın tamamına yakını etkisi altına almıştır. Kendisine tarihsel bir rol verildiğine dair bir inancı meşrulaştırmanın yolunu ise diğer toplumları geri kalmışlık, tarih dışılık ve pek çok bakımdan yokluklar toplamı olarak nitelendirmesi ile mümkün olmuştur.

Ortadoğu’nun dünyanın en karmaşık ve en çatışmalı bölgesi olarak tarih sahnesine çıkış hikayesi, Batının

müdahaleleri ile ilişkilendirilebilir. Batı, kendi tarihsel gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli kavramları ve kurumları tarihsel ilerlemenin zorunlu birer aşaması olduğunu ileri sürmüştür ve Batının yakaladığı tarihsel gelişmelere ulaşmanın bu kavram ve kurumları kabul edip benimsemekten geçtiğini deklare etmiştir. Ulusçuluk, kapitalizm, sekülerizm, parlamentarizm, pozitivism, modernizm vb kavram ve kurumlar Batı dünyası dışındaki toplumlar için tam bir yıkım ve hayal kırıklıkları ile sonuçlanmıştır. Ortadoğu toplumlarında yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gerilim ve gerilemelerin temelinde Batının sömürgeci anlayışının etkilerinin izlerine kolayca rastlanır. Çünkü Ortadoğu farklı dinlerin kutsal kabul ettiği alanlar ile zengin petrol yataklarını barındıran bir coğrafyadır. Bu özellikler, bölge üzerinde çıkar hesapları güden uluslar arası güçlerin ekonomik sistemler ve politik ilişkiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Tarih, bu sistemlerin ve ilişkilerin nasıl kurgulandığı ve uygulamaya geçirildiği ile ilgili doyurucu bilgi ve deneyimlerle doludur. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devletinin parçalanması, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki gelişmeler bölgenin sınırlarının oluşmasında aktif rol alan aktörlerin çıkar ilişkilerinin bir yansıması niteliğindedir.

KAYNAKÇA:

Ahmad, Feroz. (2002). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.

Arı, Tayyar. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, Alfa Yayınları*.

Bozarslan, Hamit. (2012). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*. (Ter. M. I. Durmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Buheiry, Marwan. (1989). *The Formation and Perception of The Modern Arab World*, Princeton, New Jersey, The Darwin Press.

Corm, Georges. (2003). Doğu- Batı Hayali Kırılma, (Ter. Müvit Bingöl) İstanbul: İthaki Yayınları.

Davison, Richard. (1960). Where Is The Middle East?, *Foreign Affairs*, Vol. 38, New York.

Dawn, Ernest C. (1961). From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology. *The Review of Politics*, Vol. 23, No. 3 (www.jstore.org). (Erişim Tarihi: 15.02.2011).

Dawn, Ernest. (1960). The Amir of Mecca Al-Husayn Ibn-Ali and the Origin of the Arab Revolt. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 104, No. 1. (www.jstore.org). (Erişim Tarihi: 19.02.2011).

Dursun, Davut. (2003). Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi Ve Tarihi. http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html.

Gellner, Ernest. (1969), A Pendulum Swing Theory of Islam, in Roland Robertson, ed. *Sociology of Religion*, Harmondsworth: Penguin Books, pp. 127-38, at p. 127.

Giddens, Anthony. (2000). *Sosyoloji, Ayraç Yayınları, Ankara*.

Güleç M., Oğuz, C., (2003). Irak Savası Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, DTB Yayınları.

Hentch, Thierry. (1996). Hayali Doğu. (Ter. Bora A.). İstanbul: Hil Yayınları.

Hillel, Daniel (1994). *Rivers of Eden: The Struggle For Water and The Quest for Peace in the Middle East*, New York: Oxford University Press.

Hourani, Albert. (1997). Arap Halkları Tarihi. (Ter: Bora, T.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Husain, Syed Anwar. (2012), Max Weber'in İslâm Sosyolojisine Bir Eleştiri, (Tercüme: Sefer Yavuz). Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, sayı: 22.

Kamrava, Mehran. (2005). *The Modern Middle East*. California: University of California Press, California.

Kamrava, Mehran. (2005). *The Modern Middle East*. California: University of California Press, California.

Karpat, Kemal. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitapevi, Ankara.

Kızılırmak, Hakan, (2004). Büyük Ortadoğu Kavramı, <http://www.habusulu.com/makale27.htm>. Erişim tarihi: 22.12.2009).

Kona, Gamze Güngörmüş (2004). *Orta Asya, Orta Doğu-Orta Asya ve Kesişen Yollar, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*.

Lewis, Bernard. (1964). *Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Lewis, Bernard. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.

Lewis, Bernard. (1992). Rethinking the Middle East, *Foreign Affairs*, Vol. 71, No. 4 (Fall, 1992). pp. 99-119 (www.jstor.org/pss/20045312). (Erişim Tarihi: 23.10.2010).

Llewellyn, Tim. (2010). *Spirit Of The Phoenix, Beirut and the Story of Lebanon*. London: Tauris.

Lockman, Zachary. (2013). *Hangi Ortadoğu*, Küre Yayınları, İstanbul.

Malaspina, Ann. (2009). *Creation of Modern Middle East. Lebanon*. New York: Chelsea House.

Mansfield, Peter. (2000). *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Ter. Yurdakul, S.). İstanbul: Söylem Yayınları.

Owen, Roger. (1992). *State, Power, and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York: Routledge.

Pınar, Bilgin. (2004). Whose Middle East? Geopolitical Inventions and Practices of Security, *International Relations* 18, 1. (<http://www.sagepublications.com>). (Erişim Tarihi: 30.01.2011).

Rustow, Dankward A. (2007). Askeri Miras. İmparatorluk Mirası İçinde, Der. L. Carl Brown, İstanbul: Metis Yayınları.

Shaw, Stanford. (1995). 19.yy Osmanlı Reformcularının Amacı ve Başarılarının Bazı Yönleri. Ortadoğu'da Modernleşme. içinde, Haz. W. Polk, İstanbul: İnsan Yayınları.

Şenel, Alaaddein. (2001). Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tibi, Bessem. (1998). Arap Milliyetçiliği. (Ter. Temiz, T.). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Tümer, Günay. (1997). *Dinler Tarihi*, Ankara, Ocak Yayınları.

Yıldız, Y. Gökalp. (2000). Global Stratejide Ortadoğu, Der Yayınları: İstanbul.